

LES NOIES DE CASA BONA VOLIEN ANAR AL RENTADOR PÚBLIC

De rentadors que han sobreviscut i de dones que en guarden la memòria

**ROSA M.
CANELA
BALSEBRE**
Antropòloga

El 2013, per la pel·lícula *Barcelona 1714* d'Anna M. Bofarull, es va organitzar un càsting de safareigs de Catalunya pel rodatge d'una escena. La campanya, amb el títol «I want your safareig», va tenir molt d'èxit. La votació popular, a través de les xarxes, va donar com a guanyador el safareig de la Reguereta de Balaguer, i com a finalistes el rentador de Vilaverd, el de Castelló d'Empúries i el de la Font Major de l'Espluga de Francolí. La mobilització popular va permetre conèixer molts safareigs per les xarxes, i mostrava l'interès i estima que els veïns tenen per aquests espais.

Són encara molts els municipis que conserven els rentadors públics, i en la majoria de casos, els conserven perquè estan ubicats en espais que no han molestat o han molestat poc. Trobem rentadors arreglats, nets i endreçats i d'altres de ben descuidats; trobem rentadors sense aigua —la gran majoria— i rentadors amb aigua, on encara alguna veïna va a rentar peces grans. Trobem rentadors coberts i d'altres descoberts; alguns d'allunyats dels nuclis i d'altres dins els nuclis —fet que ens parla de l'abundància o mancances d'aigua de la població—; rentadors on podien rentar dretes i d'altres on calia fer-ho agenollades; rentadors dels malalts, rentadors de la matança... tot un món que ens parla d'higiene, del treball femení i de com es vivia i treballava anys enrere.

En algunes poblacions on el turisme no parava de créixer, posem el cas de Montblanc, els safareigs també van ser enderrocats, en part es justificava dient que donaven una mala imatge en projectar als visitants un poble massa endarrerit. Fos

Rentada popular a
Cabra del Camp, 2006 |
Foto: Rosa M. Canela

perquè fessin nosa, perquè calia semblar moderns, fos perquè ja no s'utilitzaven o perquè era necessari fer noves edificacions o perquè es creia que una plaça bonica podia quedar més bé, una bona part dels rentadors es van perdre.

En aquest article aportem algunes reflexions sobre la transformació d'aquests espais de socialització i de treball femení a espais de memòria, construccions al servei de les classes populars de les quals destaca la seva funcionalitat, senzillesa i bellesa.

D'ESPAI DE TREBALL A ESPAI DE MEMÒRIA

El fet és que durant segles i segles la dona ha treballat en el camp, s'ha esdernegat rentant i traginant coves de roba, ha portat tota mena de pesos, ha filat, ha teixit, ha fet ceràmica, ha anat a vendre als mercats... ha dormit poc, ha menjat poc, ha vetllat. Naturalment sense contracte de treball. I ningú no se n'havia adonat que treballava. (M. Aurèlia Capmany. *La dona a Catalunya*, 1966.)

I ningú s'havia adonat que treballava, perquè tot el que feien les dones es considerava secundari i poc valuós, quan realment era del tot imprescindible. No eren tasques o feines, com sovint les anomenem, era treball feixuc, domèstic i no domèstic, que permetia la vida.

Al rentador s'hi treballava molt, i les inclemències del temps no perdonaven: molt de fred a l'hivern, penellons i més penellons, calor a l'estiu, carregar pes, etc. Teresa Garcia de Solivella ho explica així: «Et cansaves molt, havies de fregar molt, estaves molta estona per rentar un cubell de roba. Es passava fred, rentant amb gel, que cruixia, et quedaven les mans gelades. Als estius passaves calors... aguantant-ho tot. Portàvem pes i més pes, per això ara tot surt; mal d'esquenes, cervicals, cames...» (CANELA, 2006: 47).

La construcció dels rentadors va suposar una gran millora, i és un fet que es va generalitzar a finals del segle XIX i principis del segle XX, lligat amb els corrents higienistes. Abans dels rentadors es rentava molt menys, i les dones ho feien on podien: rius, torrents, basses, etc.

En un momento en que los pueblos casi no disponían de dotaciones ni infraestructuras para el bien común -salvo una fuente, el mercado, o un matadero- se decidía la construcción del lavadero con el fin de

En aquest article aportem algunes reflexions sobre la transformació d'aquests espais de socialització i de treball femení a espais de memòria.

mejorar las condiciones de mujeres lavando en ríos o arroyos mediante tablas de piedra. Y aunque las condiciones higienistas sean motivo para asegurar algunos logros de progreso en zonas rurales, no era tanto el espacio construido sino la conciencia de las mujeres quienes garantizaban los nuevos modelos. (...) De hecho, podría decirse que se trata del único edificio (...) construido para las mujeres, lo cual le confiere una identidad propia. (BARBERÁ, 2018: 37)

Diverses dones grans entrevistades per la recerca sobre els safareigs de la Conca de Barberà coincidien a dir que per a elles l'invent més important del segle xx havia estat la rentadora: «treu molta feina i feina de mal fer, els electrodomèstics són bons aliats». Una d'aquestes dones, també, deia que «ara fins i tot els homes poden rentar, sols han de prémer el botó i esperar».

En el refranyer també hi és ben present el rentar de les dones. Dels continguts de dites i refranys hi ha molt per analitzar: «Cinc coses ha de fer la dona ben casada: rentar, cosir, cuinar, escombrar i pastar.» «Al forn i al rentador es xerra el bo i millor.» «D'ésser bruteta a ésser neteta no hi ha més que mitja horeta.»

A Catalunya, els rentadors ja no són espais de treball, n'hi ha molt pocs on encara es renta.

A Catalunya, els rentadors ja no són espais de treball, n'hi ha molt pocs on encara es renta. Ara els rentadors, com també els abeuradors que encara queden, o fins i tot les cabines telefòniques —per posar un exemple més proper en l'ús—, tenen una funció testimonial, ens recorden i ens expliquen coses. Cada municipi s'hauria d'esforçar a explicar i donar nova vida a aquests espais.

Hi ha poblacions on els rentadors van ser enderrocats que han optat per posar alguna placa de record, o anomenar el carrer o plaça com la «dels rentadors» o «del safareig», i en algun cas, tot i que la plaça o carrer pugui tenir oficialment un altre nom, popularment entre els veïns s'anomenen «els rentadors», encara que faci anys que no hi siguin.

ESPAI TERAPÈUTIC I SOCIALITZADOR

Quan pensem en els rentadors, els pensem com a espais buits i solitaris, que formen part del passat, i sovint oblidem que encara hi ha països on estan en actiu. Al diari *Milenio* de Mèxic es publicava, el juny del 2022, un article amb el títol de «Los terapéuticos lavaderos de Xochimilco» del periodista Humberto Ríos, on escriu que els rentadors no sols resolen la falta d'aigua

que poden tenir alguns pobles o colònies, «sino que también sirven de terapia para algunas personas». Un rentador públic és per sobre de tot un servei comunitari, un espai de trobada, un espai comú i de convivència. Cada cop vivim més aïllats i tenim menys moments i espais per trobar-nos, per parlar i per saber les unes de les altres: ni el rentador, ni la font, ni la sortida de missa, ni les activitats de la parròquia, ni les botigues, ni sortir a la fresca a l'estiu... L'article posa èmfasi que moltes dones que van al rentador de Xochimilco tenen rentadores a casa. És d'interès aquest fragment de l'article:

Tenemos lavadoras pero casi no las utilizamos. —¿Y qué platican cuando lavan? —Ay, pues comentamos todo lo que pasa en la comunidad, ja, ja, ja, algún problema que tengamos; también se puede decir que nos damos consejos, nos contamos chistes o anécdotas. «Que fijate que me pasó esto ayer». Y así. —Es curativo. —Como terapia, sí, y mucha, porque nos ha llegado gente con una depresión muy baja, que al hablar, al platicar, va saliendo...

De lo anterior ella misma, Lourdes, es un vivo ejemplo. Dice que hace años sufrió por la muerte de su madre y se le juntaron otros problemas familiares. Era demasiada su desesperación. —Se me juntó todo y entré en depresión. Y aquí era a donde venía a terapia, o sea, a platicar con las señoras, y esas pláticas me ayudaron a salir. Hubo quien me dijo: «Eres una quien sabe qué, ya deja tus problemas allá y vente a divertir». Y así hay señoras que vienen con depresión por sus problemas que tienen y otras señoras les dan consejo, les dicen qué hacer, y mire que les levantan el ánimo. —Y salen contentas. —Sí, y también nos ayudan los convivios que de repente formamos; que una va por el pan, que otra va por el azúcar y hacemos nuestro cafecito, o invitamos desayunar a las que vienen temprano. O si al mediodía ya tienen hambre, pues corren por el taco placero y hacemos nuestro convivio. (Ríos, 2022).

El rentador, a més de ser un espai de treball, era —i encara és en algunes poblacions com Xochimilco (Mèxic)— un punt d'intercanvi, de relació i de consol, les dones s'hi podien comunicar. «No és rentar per rentar, és també explicar-se històries.», escriu Linda Esperanza Aragón. I les històries i la companyia cura i transforma. «Ella, como otras, necesita fuerza para restregar la ropa y dejarla rechinando de limpia.» (Ríos, 2022). Ella, com totes, necessitava i necessita la força per treballar i per viure. Cal promoure llocs de germanor.

Cada cop vivim més aïllats i tenim menys moments i espais per trobar-nos, per parlar i per saber les unes de les altres.

Les rentades populars connecten dones de distintes generacions. Rentador de Vallmoll, 2017 | Foto: Rosa M. Canela

CLASSES POPULARS, FEMINISME I PATRIMONI

Qui anava a rentar als rentadors públics eren les dones de classe humil. No totes les dones anaven al rentador, les dones de casa bona rentaven a casa, posem per cas la majordoma; hauria estat impensable veure la roba bruta del mossèn al rentador. Les cases bones també hi podien enviar una minyona, o alguna dona a qui pagaven per fer la feina. Rentar a casa podia marcar la diferència entre els més rics i els més pobres. També en alguns municipis hi havia rentadors de «pago» a banda dels rentadors públics.

Rentar a casa podia marcar la diferència entre els més rics i els més pobres.

En les entrevistes fetes per a l'estudi dels safareigs públics de la Conca de Barberà, en més d'una ocasió se'ns va explicar com les nenes i jovenetes de casa bona volien anar també al safareig, a elles no els tocava, no els calia, però sabien que allí s'hi feia safareig, s'hi reia i era distret, i elles també volien anar-hi. Era un lloc ple de vida i això atreïa. També ens explicaven que a vegades no tenies roba per anar a rentar, però tenies ganes de safareig, i prenies qualsevol peça i cap al rentador, a veure qui hi havia i a veure què deien.

Un rentador era també lloc de conflicte, de baralles i de males cares, com en tots els llocs on hi ha convivència, però hi sobresortia l'alegria, i el treball es feia més lleuger amb tot el que es parlava.

La figureta de pessebre «la dona que renta» sempre l'havia vist com una dona enfadada, l'expressió i el gest amb el braç alçat agafant la pala sembla un gest de protesta. Mirant més figures, no totes les cares són amargues, n'hi ha també amb expressió més dolça, la dona que renta per a tots, per als infants, per als malalts, per als avis, per als homes.

Quan les persones s'ajunten, siguin homes o dones, passen coses, passa que la individualitat perd i guanya la comunitat, i permet empoderar-se, reforçar relacions i donar empenta i força.

El treball de recerca i conservació entorn dels rentadors i el treball femení «no deixa de ser un rescat de part de la història i de les històries quotidianes de les dones» (JOANPERE, 2007: 16). Un rescat del patrimoni, sociabilitat i memòria subalterns. Hi ha un buit en estudis interdisciplinaris i amb una mirada feminista, que aportin informació de les relacions entre el treball, l'arquitectura, l'urbanisme i el gènere.

ESPai CREATIU I REIVINDICATIU

Quin llenguatge, el riure de les dones,
d'un vol tan elevat i subversiu.
Molt abans que la llei i les escriptures,
vam sentir el riure, ens vam saber lliures.

Lisel Mueller

En els darrers anys és força comú veure notícies d'iniciatives artístiques i culturals als rentadors, des de representacions teatrals, exposicions, recitals de poemes, col·locació d'escultures, murals, concerts, sessions de jocs, etc. Donar nova vida als rentadors i reivindicar-los com a llegat és quelcom cada cop més freqüent. D'entre totes les iniciatives, de les més destacades són les rentades populars, on dones que de petites encara havien rentat al safareig fan una demostració davant d'un públic encuriós, ho expliquen i ho recorden en homenatge sentit. En rentades populars, com s'han fet a Cabra del Camp, Vallbona de les Monges, l'Espluga de Francolí, Agramunt, Vallmoll, Solivella... la vivència de les dones que hi han participat és emotiva. A Cabra, la Maria Mateu, una veïna, ens deia: «Això ho hauríem de fer un cop al mes, he *disfrutat* tant!» A Vallmoll recordo una àvia amb la neta, les dues rentant

En els darrers anys és força comú veure notícies d'iniciatives artístiques i culturals als rentadors.

juntes i un públic entusiasmats fent fotos i mirant-s'ho. Aquests moments són importants, perquè per uns instants connecten generacions i amb el gest s'expliquen moltes coses.

La periodista i activista cultural Rosa Vendrell va crear l'espectacle *Memòries líquides. Veus dels rentadors*, que planteja reivindicar aquests llocs com a espais de memòria col·lectiva, on el públic participa activament. Un viatge pels rentadors i les vivències de les dones que ho han viscut i de les que ho han transmès a les seves filles i netes. L'espectacle consta de lectures, fotografies, vídeos i cançons en directe. S'acompanya d'una mostra d'objectes relacionats amb la bugada. *Memòries líquides* és un espectacle que visibilitza tot el microcosmos al voltant de la bugada, física i simbòlica, dels rentadors com espais de treball i de socialització.

Un rentador també com a espai reivindicatiu, amb accions el 8-M, Dia de la Dona Treballadora; el 25-N, Dia per l'eliminació de la violència contra les dones; campanyes solidàries, etc. Un rentador com a punt d'intercanvi de llibres, reivindicant la cultura i el reaprofitament de llibres i altres objectes. Els rentadors i el patrimoni etnològic també haurien d'arribar a les escoles i instituts: permeten visites i la creació d'unitats didàctiques. Una bona experiència al respecte la tenim al Museu de la Vida Rural de l'Espluga de Francolí, amb el safareig de l'hort del museu.

És important que siguin indrets cuidats i amb un manteniment periòdic. Com apuntava Pineda Vaquer, historiadora i documentalista, en un fil de Twitter (setembre del 2022), fent menció a la restauració dels rentadors de Sant Antoni de Montbrí del Camp: «Però el que més m'ha agradat d'aquesta rehabilitació és la voluntat que els rentadors no siguin un aparador estàtic, sinó un espai viu, en què no només es duguin a terme activitats culturals, que també, sinó que a més es continuï fent servir per a allò que es va construir.» Aquesta reflexió em recorda la sorpresa que vaig tenir el 2014, en passar per davant el rentador de Mont-roig del Camp i veure'l ple de dones, homes i infants rentant: eren persones immigrades que omplien l'espai i la gresca i alegria es contagiava. Tenir el rentador amb aigua i en condicions permet que qui ho necessiti o vulgui pugui anar-hi a rentar.

És important que els rentadors siguin indrets cuidats i amb un manteniment periòdic.

ASSOCIACIONISME I RENTADORS

Associacions de dones, associacions de veïns, centres d'estudis i una diversitat d'entitats són dinamitzadores de la vida cultural i social dels nostres pobles i ciutats. I el patrimoni cada cop és més present en l'activitat de l'associacionisme cultural. És el cas d'associacions de dones que durant anys han organitzat bàsicament trobades i àpats, i ara, de mica en mica, algunes s'obren a organitzar actes on el llegat patrimonial i cultural hi té pes. També com a element turístic els rentadors poden formar part de rutes i itineraris per a la descoberta del patrimoni, incloure activitats en el marc de les Jornades Europees del Patrimoni, activitats programades en les festes locals, etc. Trobem rentadors que s'inclouen en esdeveniments culturals: el cas de Terra de Trobadors a Castelló d'Empúries, el Festival de Llegendes de Sant Martí de Tous, el Mercat Romà de Ilesso, etc. Hi ha rentadors ben bonics i pintorescs, racons per fer-hi una parada, rentadors en què encara es pot veure l'aprofitament de l'aigua, font, abeurador, mines i conduccions cap als horts.

En els darrers anys han aparegut diverses publicacions entorn dels rentadors, revistes monogràfiques com les que ha publicat l'Associació de Dones de Cabra del Camp i l'Associació de Dones de Vallbona de les Monges, o estudis sobre rentadors de diversos territoris (Reus, la Conca de Barberà, el Baix Empordà, València, etc.) realitzats per antropòlogues i historiadores.

A la revista que va editar l'Associació de Dones de Vallbona de les Monges (2008), amb motiu de la restauració del rentador, apuntaven que «com moltes coses a la vida, el record del rentador produeix una sensació ambivalent d'alliberament i enyorança [...] D'enyorança perquè som éssers socials i la relació amb els altres és el que ens fa més humans. Aquelles estones de xerrar, riure, barallar-se, explicar coses, les xafarderies del poble, de parlar d'homes, dels macos i dels lletjos, dels fills i les filles, de les nores i les sogres, etc. Eren molt agradables. Enyoren, en definitiva, aquelles converses sobre les coses que la sensibilitat de dona apreciava, vivia, i podia i necessitava compartir». A la mateixa revista feien una crida «a tothom a recuperar aquests espais per a la vida social del poble, amb iniciatives d'utilització i propostes d'activitats».

El llibre *Les dones també fan història!*, centrat en Constantí, fa esment que els nous espais de sociabilitat de les dones són

Hi ha rentadors ben bonics i pintorescs, racons per fer-hi una parada, rentadors en què encara es pot veure l'aprofitament de l'aigua, font, abeurador, mines i conduccions cap als horts.

La vivència de les dones en les rentades populars és molt emotiva. Safareig de Cabra del Camp 2006 | Foto: Rosa M. Canela

Necessitem espais que ens expliquin el passat, i necessitem els objectes per evocar maneres de viure diferents de les nostres, però ens cal sobretot escoltar els testimonis de la gent, homes i dones que tenen molt per explicar.

les associacions de dones, que «van crear uns àmbits al voltant dels quals les dones podien trobar-se, relacionar-se, intercanviar opinions i participar activament a les activitats organitzades» (BAENA, 2010: 82).

Trobem alguns rentadors declarats bé cultural d'interès local, un reconeixement que va més enllà de la construcció. Necessitem espais que ens expliquin el passat, i necessitem els objectes per evocar maneres de viure diferents de les nostres, però ens cal sobretot escoltar els testimonis de la gent, homes i dones que tenen molt per explicar.

Per què hi ha dones que encara guarden les fustes o pales de rentar? Corcades en alguns casos, segurament ni elles ni els estris antics no tornaran al rentador, a no ser que algú, algun ajuntament o entitat, un dia es desperti i vulgui fer un gest de record, una rentada d'homenatge.

Seria positiu recollir memòria oral, a més de fotografies, estris, vocabulari, dites... i en aquesta tasca de recull les associacions hi poden fer molt, amb la complicitat d'ajuntaments i patrocinis diversos. Iniciatives de recuperació i neteja de rentadors, fetes des del treball voluntari, promogut per entitats locals: el cas del rentador del Talladell, el rentador de Fontscaldetes, el rentador del Rourell, etc. Treball que es compensa amb un esmorzar o dinar per a tots els participants. Aquestes activitats creen estima cap al patrimoni, i fan que els veïns se sentin protagonistes de la recuperació i manteniment, en ser més conscients del valor patrimonial i social d'aquestes construccions.

Per tancar aquest article, unes reflexions dels investigadors Carlos Barberá i Rosa Pardo que ponderen la conservació dels rentadors i la recuperació de la memòria de les dones.

La cuestión del patrimonio, entendida de un modo dinámico más relacionado con los valores que la sociedad le atribuye que con una idea estática de objetos y bienes a conservar, tiene mucho que ver con la memoria y, en el caso de los lavaderos, tendría que ver con la experiencia de las mujeres (BARBERÁ, 2018: 33). "Reivindicamos la conservación de los lavaderos. Evidentemente reclamamos el mantenimiento de los que todavía se mantienen en uso y proponemos la rehabilitación o acondicionamiento de otros existentes como un medio para recuperar la memoria de lo que han representado en nuestras poblaciones. Necesariamente esta conservación debería permitir una interpretación compleja de todas las experiencias acumuladas, aceptando una múltiple realidad dependiendo del enfoque de la mirada que se pretenda de ellos. Por una parte, consideramos que la conservación material de los lavaderos no debería desligarse de los cursos y la presencia del agua; ni tampoco se debería tergiversar la relación funcional o visual que los lavaderos mantenían con su entorno. Pero, además, de nada serviría tampoco conservar un objeto inanimado y carente del aliento humano que contuvo, ni musealizarlo ocultando sus diversas realidades. No creemos necesario preservar todos los lavaderos, pero quizás sí aquellos más significativos o singulares, haciendo un esfuerzo especial por rescatar la memoria de las mujeres humildes y dar voz a sus padecimientos y reivindicaciones. Para esto, se debería documentar más y mejor sus experiencias en ellos. Entendemos necesaria una lógica adaptación y transformación de estos espacios a nuestras actuales condiciones de vida permitiendo el disfrute colectivo de este equipamiento en clave de igualdad (BARBERÁ, 2018: 45).

**En un rentador,
així com en
una associació
cultural, alguna
revolució sempre
és possible.**

Les associacions han de continuar sent facilitadores i creadores d'espais comuns, que connectin la gent i que ajudin a viure millor, com també feien els rentadors. En un rentador, així com en una associació cultural, alguna revolució sempre és possible.

Referències

- ASSOCIACIÓ DE DONES DE CABRA DEL CAMP (2006). *El rentador de Cabra del Camp. Memòria de fer la bugada*. Cabra del Camp.
- ASSOCIACIÓ DE DONES SERRA DEL TALLAT (2008). *Els rentadors de Vallbona de les Monges*. Vallbona de les Monges.
- BAENA GALLARDO, Neus (2010). *Les dones també fan història! Història i memòria de les dones de Constantí al segle XX*. Constantí: Ajuntament de Constantí.
- BARBERÀ PASTOR, Carlos i PARDO MARÍN, Rosa (2018). «El lavadero donde la mujer lava. Un espacio contradictorio y difuso en las políticas urbanas» a: María-Elia Gutiérrez-Mozo (coord.) *Feminismo/s*, 32 (diciembre 2018), p. 23-47. Dossier monogràfic: MAS-MES: Mujeres, Arquitectura y Sostenibilidad - Medioambiental, Económica y Social.
- CANELA, Rosa M.; MARTÍNEZ, Manel; VIVANCOS, Iolanda (2006). *Els safareigs públics de la Conca de Barberà. Un testimoni de la feina de les dones en el passat*. Valls: Cossetània.
- CANELA BALSEBRE, Rosa M. (2021). «Els safareigs públics a la Conca de Barberà» a: *Decoració i Austeritat en l'arquitectura popular. 12è Curset d'estiu d'arquitectura popular*. Guissona: Associació Amics de l'Arquitectura Popular.
- JOANPERE BIGORRA, Dolors i MARTÍNEZ MARTÍNEZ, Isabel (2007). *Fem safareig. De les bugaderes a les rentadores: treball i socialització femenina als rentadors*. Reus: Migdia Serveis Culturals CB.
- RÍOS NAVARRETE, Humberto. *Los terapéuticos lavaderos de Xochimilco*. Milenio: Ciudad de México [en línia - Consulta: 5-9-2022] [<https://www.milenio.com/opinion/humberto-rios-navarrete/cronicas-urbanas/los-terapeuticos-lavaderos-de-xochimilco>]
- VENDRELL i MIRET, Rosa. «Memòries líquides. Veus dels safareigs», a: *Bloc De Subirats al món, Subirats*, [en línia - Consulta: 6-9-2022] [<https://rosavendrell.wordpress.com/2019/09/15/memories-liquides-veus-dels-safareigs/>]
- VIDAL i VICEDO, Agnès (2016). *Fem safareig*. Picanya: Edicions del Bullent.